

Napora, Elżbieta / Napora, Wojciech

Program profilaktyczny do pracy z młodzieżą "wykluczoną" (autorska propozycja)

Prace Naukowe AJD. Pedagogika 18, 309-317

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Elżbieta NAPORA, Wojciech NAPORA

Program profilaktyczny do pracy z młodzieżą „wykluczoną” (autorska propozycja)

Współczesny świat stwarza nieograniczone możliwości rozwoju człowieka, ale także powstawania różnych form patologii. Coraz bardziej wśród młodych ludzi szerzy się alkoholizm, narkomania; pogłębiające się zjawiska przemocy, bójk, napadów czy prostytucji powodują zanikanie społecznie akceptowanej aktywności, a jeżeli jest, to sprowadza się do ubogich jej form. Ten nowy sposób bycia może być zagrożeniem dla rozwoju człowieka.

Dlatego, wydaje się, ważnym jest uświadomienie młodym ludziom zagrożeń ze strony zalewu propozycji ze świata. Bezkrytyczne ich przyjmowanie może prowadzić do zatracania własnych wartości, tożsamości i zagubienia się wśród nich. Przyczyn powstawania różnego rodzaju patologii należy upatrywać w niewłaściwym funkcjonowaniu środowiska rodzinnego, ale także w zagubieniu zasadniczej funkcji szkoły i instytucji lokalnych. Przestały one angażować się w organizację młodym czasu wolnego, odzegnując od zaspokojenia ich potrzeb. Niedostatek kontaktu ze strony rodziny i brak możliwości zaspokajania potrzeb psychicznych przyczyniają się do powstawania zaburzeń w zachowaniu, które niekorygowane czy nieleczone mogą prowadzić do ujawnienia, wcześniej czy później, różnych form patologii.

Cel realizacji programu profilaktycznego

Postawiony temat może być zinterpretowany w różny sposób i obejmować różne możliwości działania profilaktycznego na rzecz rozwoju młodego człowieka. Zaproponowane opracowanie jest adresowane do młodzieży przejawiają-

cej patologii społecznej, w tym agresję, stosującej przemoc, bójki, niestroniącej od alkoholu.

Celem opracowania jest prezentacja założeń programu profilaktycznego, ze zwróceniem uwagi na brak zaspokojenia potrzeb psychicznych, jako źródło zagrożenia dla rozwijającej się jednostki. Jednocześnie celem jest ukazanie możliwości wykorzystania literatury młodzieżowej P. Coelho jako formy poszukiwania własnej tożsamości, budowania wartości, przeżywania i utożsamiania się z wybranymi bohaterami. Zaś priorytetem programu jest rozszerzenie repertuaru zachowań, jakimi dysponują młodzi ludzie zagrożeni wykluczeniem przez najbliższe środowisko, oraz zwiększenie ich skuteczności w porozumiewaniu się.

Merytoryczne założenie programu profilaktycznego

Oddziaływanie na młodzież odbywa się poprzez szeroko pojęte wychowywanie, określane też jako wspomaganie rozwoju. Musi ono być konkretne, wychodzić od poznania osoby, jej braków i niedoskonałości. Powinno uwzględniać specyfikę każdego młodego człowieka i stwarzać możliwości wyboru. Taka sytuacja może prowadzić do doskonalenia samego siebie, a tym samym do rozwoju. Rozwój determinowany zaspokojonymi potrzebami psychicznymi – rozumianymi jako stan osoby doznającej poczucia niespełnienia i działającymi jako czynnik skłaniający jednostkę do aktywności – prowadzi do progresu jednostki. Potrzeby to wymiar człowieczeństwa, który powinien być troską każdej osoby podejmującej trud wychowania. Niezaspokojenie potrzeb psychicznych prowadzi do degradacji fizycznej, psychicznej i moralnej jednostki. Dostosowanie przestrzeni fizycznej – jak: pożywienie, ruch, zabezpieczenie przed urazami do wymagań rozwoju – jest podstawowym kryterium prawidłowego funkcjonowania środowiska szkolnego i rodzinnego. Zaś potrzeby psychiczne domagające się spełnienia to nade wszystko: potrzeba bezpieczeństwa, miłości (akceptacji i afirmacji), aktywności, szacunku, przynależności. Brak zaspokojenia tych potrzeb prowadzi do stanu napięcia, który jest rozładowywany w postaci różnych form agresji i przemocy.

Najważniejsza potrzeba decydująca o rozwoju jednostki to potrzeba bezpieczeństwa, wyrażająca się unikaniem tego, co może przynieść śmierć lub cierpienie. W jej zakresie daje się wyróżnić potrzebę oparcia i zależności, braku lęku i potrzebę ład, których zaspokojenie rodzi u człowieka poczucie wartości i godności. Niezwykle istotną jest potrzeba miłości, której zaspokojenie rzutuje na sposób widzenia świata. Występuje w dążeniach do przezwyciężenia osamotnienia i alienacji. Istnieje szereg czynników, które zwiększają prawdopodobieństwo poczucia samotności. Takim czynnikiem jest niska samoocena, która powoduje

unikanie kontaktów z innymi z obawy przed odrzuceniem, uruchamiając spirale efektów – niska samoocena prowadzi do braku zaufania (do innych oraz do własnych możliwości), co wywołuje unikanie kontaktów społecznych, a to z kolei powoduje samotność. Wynikiem samotności jest utrwalenie się niskiej samooceny. Czynnikiem sprzyjającym powstawaniu samotności jest także słaby rozwój umiejętności komunikowania się. Osoby o niskim poziomie tej umiejętności cechuje wycofanie społeczne oraz zahamowanie. Samotności sprzyja obawa przed bliskością emocjonalną oraz unikanie społecznego ryzyka – związanego z bliską obecnością drugiej osoby – emocjonalny dystans i ograniczenie interakcji do sztucznych, nieraz sformalizowanych aktów komunikacji. Wydaje się, że w konsekwencji młodzi ludzie, chcąc zapewnić sobie uznanie i podziw u innych, posuwają się do różnych form negatywnego zachowania, w tym do stosowania przemocy i agresji.

Potrzeba aktywności zawiera w sobie poszukiwanie wiedzy, doświadczanie i realizowanie, jest naturalną ochotą każdego człowieka. Z obserwacji wynika, że środowisko szkolne nie do końca stwarza możliwości jej realizacji. Zablokowanie tej potrzeby prowadzi do nagromadzenia energii, która może ujawnić się w patologicznych formach zachowania. Pozostaje ważna potrzeba szacunku obejmująca m.in.: potrzebę wyczynu, respektu i uznania innych, sławy, wolności. Potrzeba, której zaspokojenie prowadzi do wytworzenia się wysokiej samooceny i zaspokojenia poczucia wartości. Na gruncie nauk humanistycznych ten aspekt zaspokojenia potrzeb jest bardzo silnie akcentowany i podnoszony przez różnych autorów. Potrzeba przynależności natomiast to jedna z podstawowych potrzeb każdego człowieka; każdy chce należeć do jakiejś grupy, w której będzie znany i akceptowany, gdzie inni będą wobec niego lojalni i pomocni, kiedy znajdzie się w kłopotach. „W ten sposób odzywa się instynkt społeczny. Funkcjonuje on w rodzinach, których członkowie wszystko sobie wybaczą. Lojalność działa podobnie w grupie rówieśniczej, z którą łączą więzy przyjaźni i sympatii”¹. Niezaspokojenie podstawowych potrzeb psychicznych i fizycznych – w sposób stale się powtarzający (permanentna deprywacja) lub jednorazowo z dużą siłą (uraz, sytuacja traumatyczna) – może spowodować wycofanie się jednostki z drogi rozwoju i wejście na drogę obrony. Obrony przeciw nudzie, czyli frustrowaniu potrzeby aktywności poprzez tzw. gry uczniowskie, które postrzega się w psychologii za przeciwieństwo rozwoju. Doraźnie spełniają one pozytywną rolę – pozwalają unikać bólu i cierpienia, ale drugiej strony, usztywniają i utrwalają zachowanie, powodując zafalszowanie obrazu siebie i rzeczywistości.

¹ A.L. McGinnis, *Sztuka motywacji. Jak wydobyć z ludzi to, co w nich najlepsze*, Warszawa 1998.

Podsumowując, założenie programu oparte jest na przeświadczeniu, że jeżeli człowiek ma niedostatek zaspokojenia potrzeb ze strony rodziny czy szkoły, to rodzi ono napięcie, które popycha go do społecznie nieakceptowanych form jego rozładowania.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na okres dojrzewania jako drogę do dorosłości, będącej szczególną fazą w życiu człowieka. Z perspektywy psychospołecznej, w tym okresie dokonują się między innymi zmiany w obrazie siebie i społecznej percepcji jednostki. „Następuje formowanie się nowych wzorców relacji interpersonalnych, gwałtownie wzrasta liczba i jakość nowych doświadczeń osobistych i społecznych”². Dorastający młody człowiek osiąga nowy status społeczny, a tym samym zwiększają się jego możliwości osiągania celów czy otrzymywania wzmocnień ze strony innych. Interakcje ilustruje tabela 1.

Tabela 1. Uwarunkowania zachowań dysfunkcyjnych młodzieży „wykluczonej” w oparciu o propozycję Norem-Hebeisen, Hendin 1981

Zmienne Korelaty	Stresy	Niedostatek umiejętności	Sytuacyjne naciski
Fizyczno-genetyczne	Minimalne żywienie, zamieszkanie, zatrudnienie	Praktykowanie złego żywienia	Fizyczne zmęczenie, niezaspokojenie potrzeb
Poznawczo-emocjonalne	Spostrzeganie siebie jako zagubionego i depresyjnego	Ograniczone poczucie sensu i samoświadomości	Spostrzeganie, iż większość rówieśników jest zaangażowana w takie działania
Behawioralne	Niskie osiągnięcia szkolne, problemy dyscyplinarne w szkole	Brak samokontroli	Rezygnacja z indywidualności na rzecz konformizmu
Sieć społeczna	Brak uczuciowej kontroli rodziców	Niezdolność do silnych więzi	Rodzice lub rówieśnicy oczekują lub dostarczają dysfunkcyjnych wzorców zachowań
Spoleczne	Presja kulturowa do acting out	Brak silnych więzi z grupami religijnymi lub kształtującymi charakter	Środki masowej informacji gloryfikują zachowania dysfunkcyjne

Powyższe zmienne współdziałają ze sobą, a każda z nich z osobna i wszystkie razem wpływają na pojawienie się zaburzeń w zachowaniu jednostki.

² Z. Gaś, *Pomoc psychologiczna młodzieży*, Warszawa 1995, s. 11.

Książka jako narzędzie programu profilaktycznego

Jednym ze sposobów na przetrwanie w trudnych i zagrażających rozwojowi jednostki czasach jest książka. Dzięki niej można ujmować własną osobę czy innych ludzi oraz zdarzenia życiowe, w ramach określonej historii. Pozwala odkrywać we własnym życiu sens i nadawać mu znaczenie. W konsekwencji dokonuje się życiowych wyborów, które zgodne są z indywidualną opowieścią. Co więcej, nabiera się przekonania, że jest się bohaterem aktywnie uczestniczącym we własnym życiu, a nie postacią biernie realizującą narzucony plan działania. Dzięki temu literatura wspiera zmagania jednostki związane z psychicznym rozwojem i tworzeniem własnej tożsamości, poszukiwaniem własnej drogi życiowej.

Zaproponowany program profilaktyczny oparty jest na tytułach książek P. Coelho *Weronika postanawia umrzeć*³ oraz *Alchemik*⁴, jako propozycje do pracy z osobami przejawiającymi wobec innych agresję i przemoc. Tytuły te, cieszą się dużą popularnością i zainteresowaniem u młodych czytelników. Książki poruszają kilka wątków, w tekście wyraźnie dają się odnaleźć historie życia, mocno ze sobą splecione. Pierwsza z nich to historia głównej bohaterki, Weroniki, która po nieudanej próbie samobójczej – po dotknięciu dna – trafia do szpitala psychiatrycznego, w którym powoli odnajduje siebie, docierając do rdzenia swojej tożsamości. Tylko czy musiała podjąć aż tak drastyczną próbę, by wyzwolić energię do życia bardziej twórczego, społecznie akceptowanego?

Weronika dzięki kontaktom z innymi pacjentami zaczyna siebie poznawać, swoje potrzeby i pragnienia, które do tej pory głęboko skrywała. Bohaterka w szpitalu odreagowuje swoje niezadowolenie z dotychczasowego życia, w którym jest też miejsce na – nie do końca prawidłowy – kontakt emocjonalny z matką. W zmienionej rzeczywistości odkrywa u siebie dwie ścierające się ze sobą siły – życia i śmierci. Mocno natężony instynkt śmierci popycha Weronikę do samobójstwa. Analizując głębiej historię dziewczyny, można dopatrzeć się dwóch jej obrazów – obrazu stworzonego dla innych, dzięki któremu była podziwiana za zdyscyplinowanie, odważne decyzje, uporządkowany rytm dotychczasowego życia. Drugi – wewnętrzny (o którym ona tylko wiedziała), nacechowany słabościami, które w jej przekonaniu były nie do pokonania. Dzięki Weronice, najbliższe jej otoczenie zdobywa się na refleksję związaną ze swoim miejscem w życiu. Postać tytułowej bohaterki jest dla nich bodźcem w przekraczaniu swojego wewnętrznego świata, wyzwalać chęć powrotu do normalności. Poza tą postacią autor nakreśla także inne: postać Marii, Zdenki, Edwarda, czy dr. Igora. Każda z nich ilustruje inną przyczynę swojej „nienormalności”,

³ P. Coelho, *Weronika postanawia umrzeć*, Wydawnictwo Drzewo Babel, Warszawa 2000.

⁴ P. Coelho, *Alchemik*, Wydawnictwo Drzewo Babel, Warszawa 1995.

pochodzi z innej przeszłości, za czym innym „goni”, o co innego zabiega. Ale wszyscy posiadają wspólną cechę: ogromne pragnienie miłości, akceptacji, przynależności, szacunku.

Alchemik to tytuł drugiej książki, która otwiera drzwi w naszej duszy, o których istnieniu wolelibyśmy czasami zapomnieć. Tekst książki pozwala marzyć i podążać za własnym powołaniem, podejmować ryzyko, pójść w świat i wrócić wystarczająco śmiałym, by stawić czoła wszelkim przeszkodom i trudnościom. Baśniowa, alegoryczna opowieść o wędrowce andaluzyjskiego pasterza jest tłem do refleksji nad tym, jak ominąć życiowe pułapki, by dotrzeć do wnętrza samego siebie. Podpowiada i inspiruje do poszukiwań własnej drogi rozwoju.

Tekst książki burzy wszelkie bariery bojaźni i lęku, które powstrzymują ludzki strumień pragnień, a i dzięki niej można przekonać się „o przemianie w złoto nawet najbardziej zaśnieźdialych sprężyn ludzkich marzeń”. Czytając *Alchemika*, można zastanawiać się nad sobą i dokonywać wyboru swojego bohatera. Można porównywać siebie do Pasterza, zagubionego i poszukującego własnej drogi życia, którą da się podążać, aby spełniać swoje zamiary. Można być Sprzedawcą prażonej kukurydzy, nie wiedząc o istnieniu innych miast, ludzi, zasklepiając się we własnym świecie i doznając siebie bez odniesienia do innych. Można wreszcie być jak Sprzedawca Kryształów, w którym pełno jest przeciwnieństw, który nie chce spełnić swojego życiowego marzenia, bowiem nie miałby o czym marzyć.

Lektura książek pozwala utożsamiać się z bohaterami i ich przeżyciami, emocjami, nastawieniem wobec siebie i ludzi. Stwarzają one sposobność przeżywania wewnętrznej przemiany poprzez rozładowanie nagromadzonych emocji i uczuć, by w konsekwencji dostrzegać u ludzi miłość i dobroć. Pozwalają przypomnieć sobie wartości życiowe, o których zapomnieliśmy na skutek zalewu małych propozycji ze strony świata. To odnalezienie wartości może nastąpić w każdym miejscu, w którym żyjemy, wystarczy tylko chcieć. Tytuły adresowane są do młodych, często zbuntowanych na skutek doświadczanej nudy i monotonii obecnej w rzeczywistości. Książki mogą spełniać funkcję oczyszczającą, pozwalając dotrzeć do głębi, umożliwiając poszukiwanie i odnajdywanie swojej godności i wartości.

Szczegóły programu profilaktycznego

W programie ćwiczenia zostały tak pomyślane, aby angażowały młodych w interakcje, które są istotne dla ogólnego rozwoju psychicznego, oraz angażowały ich poznawanie siebie samego – w tym różnych aspektów swojej osobowości. Szczególnie nacisk położony jest na rozwijanie umiejętności komunikowa-

nia się w grupie, werbalizowania swoich odczuć, myśli, spostrzeżeń. Badania pokazują, że nabyta umiejętność determinuje skuteczne działania jednostki⁵. Dzięki komunikowaniu się lepiej rozumiemy siebie i innych. Program uwzględnia ćwiczenie umiejętności funkcjonalnych, niezbędnych do osiągnięcia celów życiowych, takich jak umiejętność mówienia i słuchania, związanych z życiem zawodowym, osobistym, społecznym. Także umiejętności kształcących, możliwych do doskonalenia podczas nauczania w szkole. Ponadto, stworzona grupa młodych ludzi uczestniczących w programie profilaktycznym może zaspokajać różne potrzeby psychiczne jednostce. Poniżej przedstawiona propozycja zawiera wypunktowane wcześniej elementy.

W pogłębianiu więzi w społeczności daje się wykorzystać ćwiczenia oparte na prezentacji siebie i wzajemnym poznawaniu się uczestników, np. ćwiczenia typu: *Poznajmy się*, w których należy – chodząc po sali – zapamiętać jak najwięcej imion spotkanych osób; *Chciałbym przedstawić*, w którym uczestnicy – dobierając się parami – wzajemnie siebie prezentują na forum grupy.

W kolejnej sesji następuje praca z książką polegająca na odczytywaniu wybranych jej fragmentów i dyskusji nad nimi. Prowadzi to do zaspokajania potrzeby akceptacji, szacunku, uznania. Dzięki niej można wytwarzać więź pomiędzy uczestnikami programu, prowadzić do integracji, a w konsekwencji do redukcji poziomu nasilenia agresji.

Po cyklu dyskusji nad wybranymi postaciami z książki praca z grupą koncentruje się na tworzeniu zespołów, które przy wykorzystaniu dostępnych materiałów plastycznych stworzą portret swojego bohatera, wykorzystując i ilustrując go charakterystycznymi dla niego określeniami. W dalszej części tego zadania zespoły poszukują podobieństw i różnic pomiędzy zaprezentowanymi bohaterami.

By dopracować utożsamienie z wybraną postacią z książki, poszczególni uczestnicy programu opracowują i przygotowują *list* do swojego bohatera, zawierając w nim to, co jest bolesne, nieprzyjemne i budzi przykre przeżycia. Przygotowują kolejny tekst listu, w którym ujawniają przeżycia i doznania pozytywne, ostatnie zdarzenia, które poruszyły uczestnika. Opracowują *plan dnia* bohatera. Tworzą jego *historię*, uwzględniając w niej dzieciństwo, okres nauki, jego oczekiwania, plany na przyszłość, spełnione marzenia.

W celu odnajdywania realnych postaci podobnych do bohaterów książkowych uczestnicy poszukują w różnych dostępnych źródłach (np.: czasopiśmie, książkach, wywiadach) przydatnych materiałów do stworzenia jego wizerunku. Powinien on zawierać mocne i słabe strony oraz charakterystyczne przymioty.

Wreszcie uczestnicy programu dokonują próby podsumowania możliwości zrealizowania życiowej drogi bohatera w swoim planie rozwoju, akcentując

⁵ Cyt. za: P. Cooper, *Sprawne porozumiewanie się*, Warszawa 1994.

ograniczenia i bariery, ale także dostrzegając te strony, które przy silnej woli można zrealizować. Czynią to przy wykorzystaniu ćwiczenia *Papierowa torba*, którą oklejają różnego rodzaju obrazkami, słowami, zdaniami, które może sobie przypisać. Pozostałe informacje wkładają do wnętrza torby. Omawianie ćwiczenie polega na ujawnianiu również tego, co znajduje się w ich wnętrzu.

Przedstawiony program nie jest sztywno określony ramami czasowymi. Dowolnie można, w zależności od potrzeb, przedłużyć niektóre fragmenty programu bądź je skracać. Jest to uzależnione od rozwoju dyskusji, tempa pracy uczestników oraz ich nastawienia. Zaleca się, aby po zakończeniu wszystkich spotkań przeprowadzić ewaluację stwarzającą możliwość modyfikowania programu.

Każdy z nas poprzez poznawanie podejmuje trud realizacji samego siebie, przekraczając nierzadko swoje granice możliwości. W przejawianej postawie odnajduje pełne zrozumienie wartości nie tylko na poziomie intelektu, ale przede wszystkim uczuć. Kto jest prawdziwie o tym przekonany, staje się wrażliwy na innych, a jego zachowanie nie zależy od czynników zewnętrznych, tylko wypływa z głębi uporządkowanego wnętrza.

Elementy postawy wspomagające realizację programu

Warto w tym miejscu podkreślić ważność postawy i działań osób pracujących z młodzieżą „wykluczoną”. Nade wszystko okazywanie młodzieży szacunku, albowiem młodzi ludzie potrzebują tego, aby ich traktować jako osoby zdolne do uczestniczenia w podejmowaniu decyzji, współpracy zadaniowej. Istotne jest tworzenie warunków do konstruktywnego eksperymentowania w życiu, przejawiane w tworzeniu przez dorosłych szans poznawania swoich możliwości i ograniczeń. A także tworzenie warunków do rozwijania kompetencji społecznych, takich jak: umiejętności współzycia z ludźmi, dostarczania im wsparcia i opieki, pomagania w trudnych chwilach czy odpowiedzialnego wywiązywania się z ról społecznych. Ponadto, ważne wydaje się twórcze poszerzanie podstaw programu nauczania stosownie do potrzeb i predyspozycji młodych. Wymaga to od dorosłych elastycznego podejścia, świadomości aktualnych potrzeb i możliwości konkretnych osób i grup. Ze strony dorosłych osób należy zapewnić młodzieży możliwość korzystania z pomocy profesjonalistów, specjalistów oraz należy akceptować aspiracje i możliwości, okazywać zainteresowanie i wierzyć w nią. Istotnie należy podkreślić, iż dorośli stanowią model zachowań moralnych i wzorzec funkcjonowania dla młodych, w różnych obszarach życia. Dlatego należy unikać tanich dydaktyzmów i negatywnych nacisków, a nade wszystko promować twórcze szukanie odpowiedzi na pytania o istotę życia i cele życiowe.

Założenia organizacyjne

Całość zaproponowanego programu profilaktycznego można zrealizować przy współpracy pedagoga szkolnego na terenie świetlicy lub w ramach godzin wychowawczych, bądź jako zajęcia dodatkowe – fakultatywne, adresowane do grupy młodzieży zagrożonej patologiami społecznymi (wcześniej wymienionymi). Program można wykorzystać w ramach wyjazdowego obozu poza miasto, gdzie w sprzyjających warunkach przyrodniczych da się dyskutować, tworzyć i odnajdywać w sobie to, co cenne i wartościowe.

Zakończenie

Przedstawiony program opracowywano przy założeniu, że zaniedbania ze strony najbliższego otoczenia mogą prowadzić do pojawiającej i nasilającej się agresji i przemocy wśród młodych ludzi. Sposobem na wydobycie tego, co najbardziej wartościowe, jest praca z książką, która spełnia funkcję oczyszczającą. Przy dobrej woli i finansowym wsparciu innych ludzi realizacja programu ma szansę zakończyć się powodzeniem.

Przedstawiony schemat ćwiczeń stwarza możliwość otwierania się młodych na drugiego człowieka, uwrażliwia na jego potrzeby, buduje samoświadomość i przyczynia się do wzrostu jednostki. Młodzież identyfikuje się z pozytywnymi obrazami i propozycjami, jakie prezentują dorośli. Zaś edukacja pozytywna, odsłaniająca i nazywająca potrzeby młodych ludzi, podpowiadająca jak radzić sobie ze stresem i napięciami oraz trudnymi sytuacjami, oraz ucząca pozyskiwania satysfakcji z kontaktu z innymi ludźmi, korzystania ze swoich mocnych stron – sprawdza się w relacjach z nimi. Nie wolno przy tym zapominać, że jest to proces powolny i stopniowy, którego efekty można obserwować dopiero po jakimś czasie.

Summary

Preventive Program to Work with Excluded Youth (Author's Proposition)

Proposed description is addressed to teenagers who evince social pathologies, like: aggression, beginning bantams and drinking alcohol. Foundation of program is based on conviction – if person does not have enough appeasement of demands and needs from family or school, then appears tension which push this person into unaccepted social behaviors. Main goal of description is to show opportunity of using youth literature P. Coelho, as the way of search own identity, building self worth, experiencing and identifying with chosen characters.